

УДК 821.161.2-1.09

СУБ'ЄКТНА СФЕРА ЛІРИКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ

Шацький І. В.

**РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», Сімферополь
E-mail: igor_shatsky@mail.ru**

У статті розглядається суб'єктна сфера лірики Лесі Українки з погляду найбільше виражених у ній категорій образу автора, ліричного героя, ліричного персонажа. Досліджено засоби вираження суб'єктної сфери поезії Лесі Українки, своєрідність характеру її ліричного героя, його еволюції, взаємозв'язку з образом власне автора.

Ключові слова: поетика, лірика, ліричний герой, образ автора, ліричний персонаж, жанр, поезія, характер.

Дослідження суб'єктної організації ліричного твору є одним з важливих компонентів його аналізу в цілому. Особливо актуальним таке дослідження видається при осмисленні творів, у яких характери суб'єктів виступають ідейно-естетичними формозмістовими цілостями, що чітко підпорядковують собі всі інші аспекти художньої образності.

Такою є лірика Лесі Українки. Суб'єктні форми репрезентують у її текстах власне автора, виступають посередниками між ним і художньою дійсністю. Вони визначаються ступенем співвіднесеності з реальним власне автором, ступенем об'єктності, тобто наскільки суб'єкт виступає не лише суб'єктом, але й об'єктом зображення, а також зовнішньою чи внутрішньою позицією щодо зображеного.

Діапазон дослідницького інтересу до творчості Лесі Українки доволі широкий і характеризується переходом від описових та ознайомчих праць до вивчення тексту на основі його внутрішніх особливостей (Г. Аврахов, В. Агеєва, Т. Борисюк, І. Денисюк, Л. Кулінська, Л. Міщенко, Н. Малютіна, П. Одарченко, Л. Скупейко, О. Шупта-В'язовська). Останніми роками помітним є активне звернення до культурософських концептів Лесі Українки (С. Кочерга), психоаналітичних підходів (Н. Зборовська, М. Моклиця), філософсько-релігійнознавчих аспектів творчості Лесі Українки (Г. Смирнова), особливостей мовотворчості поетеси (Р. Міджин). Проте осмислення мистецької спадщини Лесі Українки з погляду її суб'єктної сфери, засобів вираження авторської свідомості, насамперед характеру ліричного героя як ідейно-естетичної формозмістової цілості приділено недостатньо уваги, що зумовлює актуальність такого дослідження.

Мета статті визначається необхідністю дослідити суб'єктну сферу поезії Лесі Українки, засоби її вираження, простежити провідні тенденції та закономірності поступу поетичної майстерності мисткині.

Поезія Лесі Українки зростає з глибокого переживання краси і величі буття. За всієї тематичної та жанрової розмаїтості, ідейно-естетичним осердям суб'єктної сфери лірики Лесі Українки є ліричний герой, дуже близький до образу власне автора. Від психологічної глибини й переконливості його вираження здебільшого

залежать загальна настроєвість, художнє спрямування, цілість твору. Характер ліричного героя тут яскраво виражений, чітко підпорядковує собі всі інші аспекти художньої образності. Ліричний герой авторки не відразу постав як цілком сформована особистість. Вірші фіксують певні етапи його духовного розвитку, психологічної еволюції характеру ліричного героя. За цим постає й еволюція характеру власне автора, адже в образі ліричного героя поет втілює свій ідейно-естетичний ідеал, життєву позицію, свої осяяння, думки, переживання і розуміння життєвих процесів.

Уже в ранніх віршах поетеси помічаємо, що ліричний герой не відчуває себе затишно на цьому світі, бо світ цей є недосконалим і несправедливим. Це світ людської і особистої недолі. Конфлікт Леся Українка передає в основному за допомогою прийому, який стане домінуючим у її творчому методі – контрастністю образного малюнка: «Вільні співи, гучні, голосні / В ріднім краї я чути бажаю, – / Чую ж скрізь голосіння сумні» («Сім струн»).

Ліричний герой ранніх віршів поетеси прагне відірватися від реального світу, полинути у якусь «далеку країну», де він знайде розраду. Проте вже у вірші «Мамо, іде вже зима...» в алегоричному образі пташки, яка не відлітає на зиму у теплі краї, спостерігаємо визрівання думки, що свою хату не можна кидати. Допомогти «переждати зиму» допомагають пісні.

Водночас активна натура не хоче і не може коритися долі, вона відчуває силу її змінити. Показовим у цьому плані є програмовий вірш «Contra spem spero», у якому яскраво виявляється сила характеру ліричного героя. Вірш витримано у піднесених мажорних тонах. Навіть певність у тому, що боротьба, на яку налаштований ліричний герой, буде тяжкою, вимагатиме жертв, не викликає занепокоєння, не породжує сумовитих нот. Піднесений пафос твору обумовив своєрідну художню форму. Тут немає місця будь-яким зачинам: твір починається раптовим спалахом емоцій («Гетьте, думи, ви, хмари осінні!») Перебіг думки швидкий, напористий. Яскравості образного малюнка надає риторичне звертання («Чи то так у жалю, в голосінні / Проминуть молодії літа?» [4]). Слід зауважити, що широке вживання риторичних конструкцій в подальшому стане ще однією характерною особливістю творчої манери поетеси. З тією ж метою посилення інтонаційного звучання вірша добираються слова на означення енергійної дії, часто у поєднанні з допоміжним дієсловом «буду», що повторюється у вірші 9 разів («буду сіять», «буду лить», «буду підіймать», «буду співать» і тд). Як відмічає дослідник творчості Лесі Українки Григорій Аврахов, поетеса виявила в поезії «Contra spem spero» ще одну характерну рису – «вміння мислити образами широких асоціацій, глибокого змістовного підтексту... суть справжньої майстерності письменника, що створені ним образи вражають читача, пробуджують його думку, підводять до тих чи інших ідейних висновків» [1, с. 31].

Ліричний герой прагне «обійняти душею світ і навіть Всесвіт, осягнути доцільність загадкової мінливості його стихій» [3, с. 44]. Утвердження прагнення ліричного героя змінити навколишній світ і усвідомлення свого обов'язку зробити це яскраво ілюструє цикл «Сльози-перли». Як відзначив Іван Франко, в цьому циклі поетеса «піднімає важке голосіння... над цілим рідним краєм, над тим народом,

забитим у кайдани. Подібних голосінь було багато в нашій поезії, особливо після Шевченка. Леся Українка перша і одинока вміє опанувати тут широку скалю почувань від тихого суму до скаженої розпуки і мужнього, гордого прокляття, що являється природною реакцією проти холодної зневіри» [12, т. 31, с. 254–271].

На початку циклу з'являється образ темної ночі, що увиразнює соціальну картину тяжкого стану країни, роздуми ліричного героя, що «правду неправда скрізь боре», дорікання людської пасивності, риторичні запитання: «Чи ж мало нас плаче такими сльозами? Чи може ми, діти, веселими бути, / Як ньєнка в недолі, в нужді побивається нами?» [4]. Контрастним до образу «темної ночі» є образ «зорі». Утверджується думка, що коли вже не стане сили страждати, «...Тоді душа повстане недолуга, / Її розбудить серденько зболіле. / Як же повстане – їй не буде впину...» [4].

У наступному вірші «Сон», присвяченому Олександрі Судовщиковій-Косач, герой уже готовий взяти на себе цю місію. У вірші виводиться образ «світового органу», який здригне світ і змінить суспільний устрій. Проте той, хто зіграє на ньому і змінить світ, сам загине і його «вільні струни славити не будуть» [4]. Ліричний герой не вагається у своєму виборі, усвідомлюючи своє покликання, свій обов'язок зробити це заради щастя людства.

На саможертвність здатна тільки сильна духом людина. Не випадково у творчості Лесі Українки одним із провідних стає образ Прометея. Взагалі для всієї поезії Лесі Українки характерним є героїчний образ незламної волі, а відтак відмічаємо звернення до таких персонажів, як Спартак, Жанна д'Арк, Кармелюк, сильні духом біблійні пророки. В інтерпретації образу Прометея Леся Українка пішла за Шевченком. Образ Прометея трактується не просто як сильна особистість, бунт проти оточення, а як символ нескореного народу. Свій народ поетеса називає нащадком Прометея. Огонь, огненна зброя – ці образи ніби сконцентрували художній стиль Лесі Українки. Від 1890-х років, якщо точніше від часів написання у 1892 році вірша «Досвітні вогні», у 1893 вірша «У чорную хмару зібралася туга моя...» образи «огнистого» стали невід'ємною гранню образного мислення поетеси.

Не випадково однією з провідних тем лірики поетеси, у якій вичерпно розкривається характер ліричного героя, є тема покликання поезії, ролі і місця поета в суспільному житті. До цієї теми Леся Українка зверталася ще в ранній період творчості, зокрема у таких творах, як «Співець», «Місячна легенда», і у пізніших – «Поет під час облоги», «Порвалася нескінчена розмова», «Де поділися ви, голоснії слова», «Слово, чому ти не твердая криця?» та інших.

Цікавий художній прийом спостерігаємо у вірші «Поет під час облоги». Вірш розкриває перед читачем світ, населений багатьма персонажами: малюються численні картини, що змінюють одна одну, як у сценарії. Менш значні з'являються і зникають миттєво, на важливіших фіксується увага читача, найголовніші ж подаються в різних ракурсах, при різному освітленні. Дія значно подовжена у часі, має всі ознаки ліризованого епічного сюжету. Положення наратора теж змінне. Спочатку він ніби збоку разом з читачем спостерігає картину обложеного міста. Міра авторської причетності до зображуваного збільшується, коли слово беруть герої. У структурі вірша це відбито порушенням розмірності ритму, частою зміною

порядку римування. На лексичному рівні спостерігається посилення експресивності авторської мови. Коли слово бере головний персонаж-поет, він своїми почуттями і мовою зближується з автором. Його мова не виділяється з авторської, як це було з усіма іншими персонажами. Отже, спостерігаємо цікаву картину перетворення персонажа ліричного твору на, якщо йти за термінологічним визначенням Володимира Кречотня, ліричного персонажа.

Досліджуючи суб'єктну сферу лірики Лесі Українки, не можна оминати її пейзажну та інтимну лірику, бо поетеса була не тільки «співцем мужності і боротьби», але й співцем ніжної жіночої душі.

В пейзажній ліриці Лесі Українки відбилася вся Україна. Тут і «Краса України Подолля», і «Славити красної бори соснові» і «Случі рідної веселі береги» – це Волинь, Поділля. Є Полтавщина, Буковина, гуцульські Карпати, Крим.

Описам природи, в оточенні якої перебуває ліричне «я», належить не остання роль у розкритті характеру. У таких випадках обстановка відтворюється не просто як середовище, а є немовби своєрідним доповненням героя, нерозривно поєднана з ним характерними рисами, виражальною сутністю. Наприклад, у циклі «Подорож до моря» персоналізований пейзаж від самого початку подано у русі, в мінливих тонах. Це досягається вмільм добором дієслів, зокрема дієслів-метафор: «В морі хвиля за хвилею *рине*, / Море наче *здіймається* вгору, / А склепіння небесне *сине* / Край свій ясний *купає* у морю. / Світло там *простяглося* від входу» [4].

Майстерне поєднання алітерацій та асонансів сприяє передачі піднесено-емоційного настрою ліричного героя, творення м'якої задушевної мелодії: «Що біліє отам на роздоллі? / Чи хмариночка легкая, біла / Геть по небі гуляє на волі? / Чи на човні то білі вітрила?» [4].

Пейзажні малюнки, отже, у Лесі Українки виступають не самоціллю, а скоріше образною формою ліричного світовідчуття. Вони невіддільні від життя людини, її мрій і почуттів. Як зауважує Г. Аврахов, «Леся Українка володіла даром творити емкі образи, наділяти їх багатоплановістю асоціацій і разом з тим не позбавляти їх предметної точності, краси. Таким чином, у твори лірично-інтимного змісту проникають теми суспільно-громадські, політичні, рівнозначно як громадянська лірика переймалася настроями особисто-авторськими, включала пейзажі й автобіографічні моменти» [1, с. 46].

Крим, його природа посідають особливе місце в ліриці Лесі Українки. Цілком слушною видається думка Леоніли Міщенко, яка відмічає, що «вірші циклу «Кримські спогади» є подальшим кроком на шляху зростання Лесі Українки – пейзажиста» [5, с. 171]. Загальний характер віршів циклу – медитативний. Пейзажі, картини, описи, спогади існують не самі по собі, а як збудники думки, предмети глибоких авторських розмірковувань [1, с. 46]. Природа в Лесі Українки постає «тим і духовним і матеріальним каталізатором, від спілкування з яким поетеса набирається снаги та стійкості в протистоянні і власній недозі та тій несправедливості, яка діється в суспільстві» [2, с. 27].

Змінюється й сприйняття ліричним героєм урбаністичного пейзажу. Якщо раніше місто сприймалося як щось таке, що пригнічує настрій, затискає душу в лещата: «Далі, далі від душного міста! / Серце прагне бують на просторі!»

(«Подорож до моря»), то кримські міста виступають невіддільними від природи і бажаними серцю: «Мов зачарований стоїть Бахчисарай. / Шле місяць з неба промені золотисті, / Блищать, мов срібні, білі стіни в місті, / Спить ціле місто, мов заклятий край. / Скрізь мінарети й дерева срібlistі / Мов стережуть сей тихий сонний рай...» («Бахчисарай»).

В інтимній ліриці поетеси домінують сумні мотиви, туга за не досягнутим щастям, втраченим коханням. Це вірші циклів «Зоряне небо», «Мелодії», «Романси», вірші «Сон літньої ночі», «Романс», «Ти, дівчино, життям розбита грай», вірші, присвячені Сергієві Мержинському. Характерними для інтимної лірики Лесі Українки є образи зів'ялої троянди, плюща. У своїй вірші поетеса часто вводить мотиви народних пісень, характерну для народної пісні образну символіку.

Проте Леся Українка вміла подолати смуток, віднайти у собі сили через всі негаразди продовжувати свій мужній шлях. Яскраво ілюструє цей зламний момент вірш циклу «Мелодії» «У чорну хмару зібралася туга моя»: «Промчалася та буря-негода палка надо мною, / Але не зломил мене, до землі не прибила, / Я гордо чоло підвела, / І очі, омیتі сльозами, тепер поглядають ясніше, / І в серці моїм переможній співи лунають» [4].

Отже, суб'єктна сфера лірики Лесі Українки представлена усіма суб'єктивними формами, з-посеред яких домінуючою є ліричний герой, співвіднесений з особою самого поета. Духовна сила і краса ліричного героя вражає. Він бачить вищу красу і вищу мету людського життя, ніж особиста душевна негода. І це розуміння стає джерелом краси і сили людини. Для вираження суб'єктивних форм лірики Лесі Українки застосовується широка палітра засобів. Найчастіше ліричний герой «саморозкривається» через поведінку – як зовнішню (вчинки і дії, манера поводитися, мова), так і внутрішню (думки, мрії, роздуми, переживання, стани). Важливу функцію несе пейзаж, «підказуючи» ті образи, що асоціативно увиразнюють почування й настрої ліричного героя. У таких випадках обстановка відтворюється не просто як середовище, а є немовби своєрідним доповненням героя, нерозривно поєднана з ним характерними рисами, виражальною сутністю.

Список літератури

1. Аврахов Г. Художня майстерність Лесі Українки – лірика / Г. Аврахов. – К.: Рад.школа, 1964.
2. Вишняк М. Кримський поетичний «текст» Лесі Українки: кризь призму жанру / М. Я. Вишняк // Неоромантичні обрії творчих пошуків Лесі Українки : зб. наук. праць. – Сімферополь: Світ, 2008. – С. 24–42.
3. Гуменюк В. Взаємодія героїчних та елегійних мотивів у ліриці Лесі Українки / В. Гуменюк // Неоромантичні обрії творчих пошуків Лесі Українки: Зб. наук. праць. – Сімферополь: Світ, 2008. – С. 42–54.
4. Електронна бібліотека творів Лесі Українки // <http://lucl.lucl.kiev.ua/LU/works/verses/index.html>
5. Міщенко Л. Леся Українка / Леоніла Міщенко. – К.: Рад. школа, 1986.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986.

Шацкий И. В. Субъектная сфера лирики Леси Украинки: средства выражения / И. В. Шацкий // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 74–79.

В статье рассматривается субъектная сфера лирики Леси Украинки с точки зрения наиболее выраженных в ней категорий образа автора, лирического героя, лирического персонажа. Исследованы

средства выражения субъектной сферы лирики Леси Украинки, своеобразие характера ее лирического героя, его эволюции, взаимосвязи с образом собственно автора.

Ключевые слова: поэтика, лирика, лирический герой, лирический персонаж, образ автора, жанр, характер.

Shatsky I. V. Subject sphere of Lesya Ukrainka's lyrics: means of expression / I. V. Shatsky // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 74–79.

The article deals with the subject sphere of Lesya Ukrainka's lyrics from the point of view of the most expressed categories of the author's image, lyrical hero, lyrical character in it. Means of expression of the subject sphere of Lesya Ukrainka's poetry, originality of character of her lyrical hero, his evolution, interrelations with author's image himself are investigated. The research of the subject organization of lyrical work is one of the important components of its analysis in general. Especially actual such research turns out by the understanding the works in which natures of subjects act as ideological and esthetic, containing forms that integrities, accurately subordinate all other aspects of art figurativeness by themselves.

Such is the lyric poet by Lesya Ukrainka. Subject forms present in her texts the author herself, mediate between the author and art reality. They determined by the relation degree with the author itself, objectivity degree that is as far as the subject acts not only as a subject, but also as an object of the image, and by an external or internal position to the depicted one as well. The subject sphere of Lesya Ukrainka's lyrics is presented by all subject forms among which the lyrical hero dominates, correlated to the poet is person. The spiritual strength and beauty of the lyrical hero strikes. He believes the highest beauty and the highest target of human life are more important, than personal negative emotional experiences. And this understanding becomes a source of beauty and strength of the person.

The wide palette of means is applied to express subject forms of Lesya Ukrainka's lyrics. Most of all the lyrical hero "disclosed" by its behavior - the external one (acts and actions, a manner to behave, language), as well as internal one (thoughts, dreams, reflections, experiences, states). Important function has a landscape, "prompting" those images which associatively emphasize feelings and moods of the lyrical hero. In such cases the situation is not simply reproduced as an environment but, and is as if a peculiar addition to the hero and is inseparably linked with it by characteristic features, expressive essence.

Keywords: poetics, lyrics, lyrical hero, lyrical person, author's personality, character.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2014 року